

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 3. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

F. Romhányi Beatrix
Gondolatok a 14. századi pápai tizedjegyzék ürügyén

Az Anjou-országok társadalma
Serena Morelli, Riccardo Rao, Thierry Pécout tanulmányai

Kármán Gábor
Thököly Imre elfogása

Orosz László
A weimari Németország és Magyarország együttműködése

Erős Vilmos
Szellemtörténet versus népiségtörténet

Csapody Tamás
A cserenkai túlélő

Rajcsányi Péter
A Magyar Televízió 1956-1957-ben

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 3. szám

TANULMÁNYOK

- F. Romhányi Beatrix** • A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék 339
- Serena Morelli** • Társadalom és hivatalok Dél-Itáliában a 13–15. században 361
- Riccardo Rao** • Anjou-elitek az itáliai *comunék*ban: nemesek, hivatalnokok, idegenek 385
- Thierry Pécout** • Elitek az Anjou-kori Provence-ban 397
- Kármán Gábor** • Thököly Imre elfogása: a felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia 411
- Angelovics Helga** • Vay Miklós Zemplén megyei követi működése az 1830. évi országgyűlésen 433
- Orosz László** • „Egy vak és egy béna, ha összefognak...”
A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdéséhez 451
- Erős Vilmos** • Szellemtörténet versus népiségtörténet.
Szekfű Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek első felében 479
- Csapody Tamás** • A cservenkai túlélő. A bori munkaszolgálat 499
- Rajcsányi Péter** • A Magyar Televízió Intéző Bizottsága 1956–1957 – elhallgatott tények 509

MŰHELY

- Weisz Boglárka** • A magyar gazdaság mozdatórugói a középkorban. Az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport hároméves (2015–2018) beszámolója 539

A francia Nemzeti Kutatási Ügynökség (ANR) 2014 és 2018 között támogatta azt a kutatást, amely az Anjou országok elitjeinek feltérképezését vállalta magára. Folyóiratunk felkérésére a projekt három résztvevője írt tanulmányt Provence, a Nápoly–Szicíliai Királyság és az észak-itáliai Anjou-fennhatóság alatt álló tartományok vezető rétegéről.

TÁRSADALOM ÉS HIVATALOK DÉL-ITÁLIÁBAN A 13–15. SZÁZADBAN

SERENA MORELLI

.....
SOCIETY AND OFFICES IN SOUTHERN ITALY,
THIRTEENTH TO FIFTEENTH CENTURIES

The paper examines the relations between the South Italian society and royal office-holding in the Angevin period. Charles I brought about 4000 French and Provençal knights with himself to the Kingdom of Naples–Sicily. Angevin administration was based on continuity with the previous Staufer regime in the Kingdom.

Keywords: Kingdom of Naples–Sicily, Angevin dynasty, society
.....

Az Anjou-királyság politikai elitjéről szólva szükségesnek tűnik, hogy bevezetéképpen elidőzzünk néhány olyan kérdéssel, melyek a szakirodalomban Dél-Itália történetének általánosabb értelmezéséhez kötődnek. Sokan ugyanis úgy tekintettek az Anjou-dinasztiára – talán azért, mert hosszú időn keresztül sikerült megőriznie a hatalmát egy olyan, nehézségekkel teli időszakban, melyben a középkori Nyugat-Európa történetének meghatározó eseményei zajlottak –, mint a déli társadalom és az ott található elitek alapvető jellegzetességei, szerkezeti struktúrája kialakításának okára és előidézőjére.¹ A politikában részt vevő dél-itáliai társadalmi rétegek vizsgálatához lényegében az szükséges, hogy egy általánosabb rendszerbe soroljuk őket. Gondolhatunk itt például a hivatalnokokból álló testület szerepére és fejlődésére, egyfajta *cursus studiorum* elterjedésére és olyan társadalmi mobilitást előidéző jelenségekre, melyek a hivatalokhoz való jutást szabályozták. Ezek a tényezők tették egyedivé a dél-itáliai valóságot, évszázadokkal később pedig elősegítették néhány fontos historiográfiai irányzat kifejlődését.² Az első kérdést az Alpokon

Serena Morelli, associate university professor, Medieval History, University of Campany “Luigi Vanvitelli”.

¹ Giuseppe Galasso: *Intervista sulla storia di Napoli*. Bari–Roma, 1978. [Reprint: 2018.]

² Az utóbbi években több kötet is készült a hivatali mobilitás tárgykörében. Lásd pl. *La mobilità sociale nel Medioevo italiano*, 1 *Competenze, conoscenza e saperi tra professioni e ruoli sociali (secc. XII–XV)*. A cura di Lorenzo Tanzini – Sergio Tognetti. Roma, 2016.; *La mobilità sociale nel Medioevo italiano 2. Stato e istituzioni (secoli XIV–XV)*.

túlról a Szicíliai (Nápolyi) Királyságba érkező személyi állomány hatása jelenti. A kérdést Dél-Itália összes uralkodóházára feltehetnénk: mit adott a külföldi uralom – fejlődést vagy stagnálást – Dél-Itália történetéhez? A különböző földrajzi helyekről érkező külföldi szereplők, tisztviselők, kereskedők, földesurak jelenlétének vizsgálata önálló kutatási témává, sőt irányzattá vált, melyet a 19–20. században, a nacionalista ideológia feltűnésével számos politika- és intézménytörténettel foglalkozó történész vallott magáénak – ők valamennyien a Michele Amari által megfogalmazott hódoltságelméletet fejlesztették tovább valamilyen formában. Amari úgy gondolta, hogy a szicíliai vecsernye, a franciák 1282-es lemészárlása a franciák rossz kormányzásának, a *mala signoriának* és túlzottan nagy terheket kirovó adórendszerének volt a következménye.³ A Szicíliai Királyság helyzetének ilyen értelmezése azonban újabban viták középpontjába került, elsősorban Treppo tanulmányainak, valamint az Anjou-időszakra vonatkozóan egy termékeny kutatócsoport tevékenységének köszönhetően, amelyről később fogok bővebben szólni.⁴ Egy erős és komoly hagyományokkal rendelkező, őshonos politikai vezető réteg, amelyet a dinasztia és embereinek megjelenése, mint fát az oltás, átalakított, hozzájárulva a – Galasso definíciója szerint – „genetikailag soknemzetiségű” nemesség kifejlődéséhez. E nemességben szinte a kezdetektől fogva erőteljes volt a külföldi elemek jelenléte, megadva ezzel sajátos nápolyi jellegét – összegezve így látja ma a kutatás az Anjou elitet.⁵

A dél-itáliai vezető társadalmi rétegek történetének másik alapvető jellegzetessége a királyság fővárosának urbanisztikai, gazdasági és kulturális fejlődésével van szoros összefüggésben. Nápoly városa, mely az Anjou-dinasztia uralma alatt a királyság fővárosa és az udvar székhelye is volt, a politikai és igazgatási elitek kialakulásának is központjává vált. Ezek az elitek azután komolyan befolyásolták a monarchiában történt eseményeket, és erőteljes hatást gyakoroltak az Anjou uralkodók bel- és külpolitikai döntéseire. A II. Frigyes által életre hívott egyetem, amelynek célja a felkészült és alkalmas hivatalnokok képzése, valamint az állami apparátus fejlesztése volt, Nápolyba vonzotta mindazokat, akik felismerték, hogy az udvar közelsége megnyithatja számukra a társadalmi mobilitás,

A cura di Andera Gamberini. Roma, 2017. Ez utóbbi kötetben különösen fontos: Andrea Gamberini: *«I piedi e le tibie» dello stato: gli ufficiali. Legittimazione e costruzione identitaria di un nuovo ceto politico nelle parole di Uberto Decembrio*. 99–115.; *Social Mobility in Medieval Italy (1100–1500)*. Ed. Sandro Carocci – Isabella Lazzarini. Roma, 2018.

- 3 Michele Amari: *La guerra del Vespro o un periodo delle storie siciliane del XIII secolo*. II. A cura di Francesco Giunta. Palermo, 1969. Az Anjou-időszakra vonatkozó klasszikus szakirodalom: Léon Cadier: *Essai sur l'administration du royaume de Sicile sous Charles I et Charles II d'Anjou*. (Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome 59) Paris, 1891. (Olaszul: *L'amministrazione della Sicilia angioina*. A cura di Francesco Giunta. Palermo, 1974.); Romolo Caggese: *Roberto d'Angiò e i suoi tempi*. I–II. Firenze, 1921–1930. [Reprint: 1971.]; Jacques Yver: *Les commerces et les marchands dans l'Italie méridionale au XIII et au XIV siècle*. Paris, 1903. [Reprint: New York, 1968.]
- 4 A historiográfiai vita alapvetéseit Giuseppe Galasso vizsgálta fel a következő munkájában: Giuseppe Galasso: *Considerazioni intorno alla storia del Mezzogiorno d'Italia*. In: uő. *Mezzogiorno medievale e moderno*. Torino, 1965. [Utolsó kiad. 1997.] 15–59.; Mario del Treppo: *Medioevo e Mezzogiorno: appunti per un bilancio storiografico, proposte per un'interpretazione*. In: *Istituzioni e società nella storia d'Italia. Forme di potere e struttura sociale in Italia nel Medioevo*. A cura di G. Rossetti. Bologna, 1977. 159–200.
- 5 Giuseppe Galasso: *Il regno di Napoli. Il mezzogiorno angioino e aragonese (1266–1494)*. Torino, 1992. 405. skk.

azon belül is a társadalom legmagasabb rétegeibe való bekerülés lehetőségét. A téma kapcsán több eltérő historiográfiai irányzat alakult ki, amelyek igyekeztek két – meglátásom szerint meglehetősen fontos – kérdést a kutatás középpontjába állítani. Egyrészt a székekhez (*seggi*), a helyi igazgatás intézményeihez kötődő nemesség eredetét, szerepét és funkcióját, vagyis azt az egyedi felépítésű nápolyi patriciátust, mely saját kiváltságainak védelmében igen hamar bezárkózott; másrészt a főváros átalakulásának legfontosabb lépéseit és annak következményeit. A város ugyanis a 14. század közepe táján önálló politikai tényezővé vált, amely képesnek mutatkozott az udvar és az alattvalók közti kapcsolatok dinamikájának befolyásolására. Ez utóbbi kérdést különösen két történész, Giuseppe Galasso és Guido d'Agostino vizsgálta.⁶

A historiográfiai vita két további aspektusáról is érdemes bevezetésképpen szót ejtenünk, mivel ezek – ahogyan a későbbiekben még látni fogjuk – sok újdonságot hoztak az Anjou-királyság politikai téren aktív társadalmi csoportjainak megismerésében: gondolok itt egyrészt a városi oligarchák, másrészt a hűbérurak szerepére. Ami a városi oligarchiát illeti, már jó harminc éve, hogy megdőlt az a hagyományos felfogás, amely Dél-Itáliára úgy tekintett, mint ami híján volt komoly politikai hagyományokkal rendelkező városoknak és olyan társadalmi rétegeknek, melyek képesek lettek volna saját érdekeik érvényesítésére az udvarnál, illetve a királyság központjában. Ami pedig a hűbérurakat illeti, a mélyreható feltárásoknak, melyek néhány esetben prozopográfiai vizsgálatokon alapultak, olyan heterogén világot sikerült feltérképezniük, amelyet nehezen lehet a hagyományos *guelf-ghibellin*, Durazzói–Tarantói, vagy épp lojális–lázadó pólusok mentén definiálni.

Éppen az Anjou-historiográfiának e mélyreható megújulása készítetett arra, hogy jelen tanulmányomban a társadalmi rétegek témáját vegyem górcső alá, az idetartozó egyének teljes skáláját vizsgálva; mindazokat, akik – noha a legkülönbözőbb társadalmi karakterjegyekkel rendelkeztek – bekerültek a királyság politikai elitjének tagjai közé. A legfőbb célom az volt, hogy bemutassam összetartozásuk főbb megnyilvánulásait. Ehhez egyrészt meg kellett vizsgálnom azt a tisztviselői réteget, mely magában foglalta mindazokat a különböző címekkel és tisztségekkel ellátott személyeket, akik a politikai intézményrendszerben adminisztratív feladatokat láttak el, másrészt pedig a társadalom ama fontos képviselőit, akik területi befolyással rendelkeztek, vagyis különböző szintű és természetű hatalmat gyakoroltak olyan területileg körülhatárolt közegekben, mint a városok és a hűbéri tartományok. Olyan egyénekről van szó, akiknek felemelkedése a királyi hatalomhoz kapcsolódó bonyolult eseményektől függött, melyek Dél-Itália életét majd két évszázadon keresztül meghatározták. Ezért is tartottam szükségesnek, hogy legalább nagy vonalakban összefoglaljam, melyek voltak a legfőbb fordulópontok, egyrészt a társadalmi rétegek formálódásában, másrészt e folyamat történeti értelmezésében.

⁶ Giuseppe Galasso: *Napoli capitale. Identità politica e identità cittadina. Studi e ricerche 1266–1860*. Napoli, 1998.; Guido D'Agostino: *Per una storia di Napoli capitale*. Napoli, 1988.

A politikai események

Az első, alapvető lépés a társadalmi rétegek átalakulásának folyamatában természetesen akkor következett be, amikor az Anjou-dinasztia megvetette a lábát Dél-Itáliában. Miután 1266-ban Anjou Károly, Provence grófja Beneventóban legyőzte II. Frigyes császár fiát, Manfrédot, IV. Kelemen pápa Szicília királyává koronázta. Az új uralkodónak a győzelem után mintegy négyezer lovagot kellett érdemeiért földbirtokkal, illetve különböző tisztségekkel megjutalmaznia. Jóllehet adminisztratív szempontból egyfajta kontinuitás figyelhető meg az előző dinasztia, a Stauf-ház kormányzásával, Károly könyörtelen hadjáratot folytatott *ghibellin* ellenségei ellen – ez a küzdelem az 1268-as tagliacozzói csatában teljesedett ki, ahol sikerült elfognia a Stauf-házból való Konradint, akit végül Nápolyban, a Piac téren kivégeztetett.⁷

Nagy vonalakban összefoglalva azt kell mondanunk, hogy az Anjou-dinasztia dél-itáliai beágyazódása a pápa érdekeinek, Károly ambícióinak és a francia-provence-i katonai arisztokrácia terjeszkedési törekvéseinek együttes, egymást kölcsönösen erősítő hatásának volt köszönhető. I. Károly húszévnyi kormányzását olyan politika jellemezte, mely belpolitikai téren a korábbi Stauf-dinasztiával való kontinuitást tűzte zászlajára, míg külpolitikájában a kor nagyhatalmaival kötött házassági kötelekekre, a közép- és észak-itáliai városokban meglévő *guelf* szövetségeinek konszolidálására, valamint a Földközi-tenger különböző régiói, elsősorban a Kelet felé irányuló katonai politikára alapozta a hatalmát.⁸

I. Károly Magyarországgal is szoros kapcsolatot alakított ki, amikor az 1270-es évek elején két gyermeke, Károly és Izabella házasságra léptek az Árpád-házi V. István király gyermekeivel, Máriával és Lászlóval.⁹ E két házasság jelentette később az alapját egy sor kölcsönös trónkövetelő törekvésnek, és ennek eredményeként került 1301-ben Károly dédunokája, Caroberto – I. Károly néven – a magyar trónra. Magyarországi Mária királyné ugyanakkor a 14. század elején a Szicíliai Királyságban a béke érdekében kifejtett mun-

⁷ Galasso: *Il regno di Napoli*; Emile Leonard: *Les Angevins de Naples*. Paris, 1967. (Olaszul: *Gli angioini di Napoli*. Varese, 1967. [Reprint: 1987.]); Carlo De Frede: *Napoli angioina*. Da Carlo I a Giovanni I. 1263–1382. In: *Storia di Napoli*. I–XI. Napoli, 1967–1978. III. 5–333.

⁸ Az adminisztráció kontinuitását több tanulmány is elemezte, ezek közül érdemes megemlíteni: *Le eredità normanno-sveve nell'età angioina. Persistenze e mutamenti nel Mezzogiorno*. Atti delle quindicesime giornate normanno-sveve. Bari 22–25. ottobre 2002. A cura di G. Musca. Bari, 2004. Elsősorban Andreas Kiesewetter: *Il governo e l'amministrazione centrale del Regno*. In: *Le eredità normanno-sveve nell'età angioina*, 25–68.

⁹ Az ekkor kialakított kapcsolatok történetéhez, valamint annak adminisztratív és intézményi hátteréhez lásd Enikő Csukovits: *Le innovazioni istituzionali nell'età angioina e i loro parallelismi napoletani*. In: *L'Ungheria angioina*. Ed. uő. Roma, 2013. 59–119. Magyarországi Máriának a Királyságban betöltött szerepéről lásd Mario Gaglione: *Donne e potere a Napoli. Le sovrane angioine: consorti, vicarie e regnanti (1266–1442)*. Soveria Mannelli, 2009. 73–103. Ugyanebben az időszakban az uralkodó csapatokat küldött Dalmáciába, Albániába, a Balkánra és a Peloponnészosz-félszigetre. Ennek a sok áldozattal járó terjeszkedési politikának a lendületét törte meg az 1282-es szicíliai vecsernye és az azt követő háború, melyben az aragón és szicíliai csapatok Calabriáig nyomultak előre és egészen Salernoi-kapuig jutottak. A harc végül az 1302-es caltabellottai békével és Szicília elvesztésével zárult.

kájával, karitatív tevékenységével nemzetközi hírnevet és megbecsülést szerzett az Anjou-monarchiának.¹⁰

Károly fia, II. Károly és unokája, I. (Bölcs) Róbert, valamint utódaik uralkodását – jól lehet kormányzati elképzeléseik között akadt eltérés – egyaránt jellemezte a monarchia megerősítése és italianizálása, a helyi, királyságbeli tisztviselők számának feltartóztatatlan gyarapodása az Alpokon túliak rovására, és az udvarhoz közeli társadalmi csoportok erősödése.

A következő fordulópontot, mely a politikai elit átalakulásának folyamatában radikális változásokat hozott, I. Johanna trónra kerülése, majd (első) férje, Magyarországi András meggyilkolása volt, ugyanis a merénylet miatt András bátyja, I. (Nagy) Lajos magyar király Johanna elleni büntetőhadjáratot indított, és magyarokból álló hadserege élén megérkezett a királyságba.¹¹ A fiatal királynénak három, különösen súlyos problémával kellett megküzdenie. Az első a pápaság politikai beavatkozása volt, amely Aimery de Chatelus pápai legátus érkezésével vette kezdetét, és majd a nagy nyugati egyházszakadás összetett és szinte áttekinthetetlen eseménysorozatával zárult, amelyben Johanna végül az avignoni párthoz csatlakozott. A második problémát az Anjou-ház oldalági rokonságának, a Durazzóiaknak és a Tarantóiaknak az ellenséges érzülete jelentette, akik a királyné ifjú korában és nemében a gyengeség jelét látták, és azzal próbálkoztak, hogy egy vele kötött házassággal megszerezzék a koronát. Az oldalágak szándéka Johanna uralkodása első szakaszában főként a családokat irányító két özvegy, Talleyrand-Périgord Ágnes és Valois Katalin tevékenységén keresztül nyilvánult meg. Ágnes, majd Katalin halála után egy sor rivális maradt utánuk a politikai hadszíntéren, akik áttekinthetetlen hűbéri vagy családi kapcsolattal kötődtek hozzájuk. A képet tovább bonyolította a szövetségi játszmák változékony rendszere, amelyek következtében a királynő rendre veszélyes helyzetekkel találta magát szembe. A harmadik megoldásra váró problémát a magyarországi rokonok trónigénye jelentette. Először Nagy Lajos, majd évtizedekkel később a Lajos által felnevelt Durazzói Károly indított támadást Johanna uralma ellen – az utóbbi szándéka végül sikerrel is járt, de amikor Károly Magyarország koronájának megszerzését is célul tűzte ki, próbálkozása az életébe került.¹²

Johanna királynő kormányzásának váratlan fordulatokban és eseményekben bővelkedő éveit a bel- és külpolitikát gyakorlatilag egészen haláláig a karizmatikus Niccolò

¹⁰ Rosalba di Meglio: *Ordini mendicanti. Monarchia e dinamiche politico-sociali nella Napoli dei secoli XIII–XV*. [Aonia edizioni,] 2013.; Rosalba di Meglio – Giovanni Vitolo: *Napoli angioino-aragonesa. Confraternite, ospedali, dinamiche politico-sociali*. Salerno, 2003.

¹¹ Erre az időszakra támpontot nyújt Emile Leonard: *Histoire de Jeanne Ire reine de Naples, comtesse de Provence*. I–III. Paris, 1932–1937.

¹² A hagyományos magyar historiográfia kialakulása és az adminisztrációs kultúra fejlődése közti kapcsolatra lásd Judit Csákó: *Chancellerie royale et historiographie dans la Hongrie du XIVe siècle. État des recherches*. In: *Formations et cultures des officiers et de l'entourage des princes dans les territoires angevins (milieu XIIIe – fin XVe siècle)*. Études réunies par Isabelle Matthieu – Jean-Michel Matz. Rome, 2019. 187–208.

Acciaiuoli, valamint a tisztségviselői kar és a helyi arisztokrácia néhány kiemelkedően fontos képviselője, a Marzanók, a Sanseverinók, a del Balzók határozták meg.¹³

A század közepe táján kezdődő súlyos konfliktusok, az egyes politikai csoportok közti fordulatot játszmák szétszabdalták Dél-Itália társadalmát, és a folyamat az Anjouk Durazzói-ága uralkodásának kezdetén sem szűnt meg. A 14. század közepén, amikor polgárháború dúlt, pestis tizedelte a lakosságot, és még földrengések is pusztítottak, a nehézségek mind hozzájárultak a korona és a városi elitek, a nápolyi városi patríciusok és a feudális arisztokrácia közti viszonyrendszer gyökeres megváltoztatásához. A század végén Durazzói Károly fia, a tehetséges zsoldosvezér Nápolyi László, akit feszített a hódítás vágya, megpróbálkozott a megtépázott uralkodói tekintély feltámasztásával. Az Anjouuralom utolsó időszakában a dél-itáliai társadalom életét előbb I. Johanna királynő dinasztikus választása – hogy tudniillik francia unokaöcsét, II. Lajost kívánta trónutódjává tenni – nehezítette; amikor pedig az Anjou-dinasztia utolsó uralkodója, II. Johanna döntött úgy, hogy Aragóniai Alfonzt teszi törvényes utódjává, újra dinasztikus háború döntötte romba Dél-Itáliát. Alfonznak végül csak hétévnnyi háborúskodás után, 1442-ben sikerült diadalmasan bevonulnia Nápolyba. Ellenfele előbb III. Lajos (II. Lajos címzetes nápolyi király utódja) volt, aki 1435-ben, II. Johanna halála után valóban magának követelte a kormányzás jogát, de annak megszerzése előtt meghalt, majd annak testvére, René herceg, aki 1438-ban érkezett Nápolyba, ténylegesen azonban csak 1442-ig uralkodott mint nápolyi király.¹⁴

Tisztségviselők és adminisztráció

I. Károly 1266-ban úgy vonult be a Királyságba, hogy hozzátétőlegesen négyezer lovnak kellett meghálálnia a vállalkozás során nyújtott támogatásukat, de köszönettel tartozott a pápához közel álló helyi hűbérurak azon részének is, akik segítették érkezését.¹⁵ Az uralkodó Nápolyban először is azzal a feladattal találta szembe magát, hogy – mind a tiszt-

¹³ Az Acciaiuolikról lásd Francesco Paolo Tocco: *Niccolò Acciaiuoli. Vita e politica in Italia alla metà del XIV secolo*. Roma, 2001.

¹⁴ René 1480-ban halt meg. A dinasztia utolsó éveivel, elsősorban a források hiánya miatt, kevesebbet foglalkoztak az elmúlt harminc évben fellendült Anjou-kutatások során. Erről az időszakról lásd Alessandro Cutolo: *Re Ladislao d'Angiò-Durazzo*. Napoli, 1969.; Nunzio Federico Faraglia: *Storia della regina Giovanna II d'Angiò*. Lanciano, 1904.; Alessandro Cutolo: *Giovanna II: la tempestosa vita di una regina*. Novara, 1968.; III. Lajos kalandjáról és dél-itáliai tartózkodásának dokumentumairól lásd Noel Coulet: *Autour du registre de chancellerie de Louis III. L'entourage cisalpin de Louis III en Calabre*. In: *“Quei maledetti Normanni”*. *Studi offerti a Errico Cuzzo per i suoi settant'anni da Colleghi, Allievi, Amici*. I–II. A cura di Jean-Marie Martin – Rosanna Alaggio. Ariano Irpino, 2016. I. 249–268. Alfonz érkezéséről lásd Alan Ryder: *Alfonso el Magnanimo rey de Aragon, Naples y Sicilia 1396–1458*. Valencia, 1992.

¹⁵ I. Károly érkezésének körülményeihez: Cadier: *Essai sur l'administration*. A hűbérbirtokkal és hivatalokkal jutalmazott Alpokon túliakhoz: Sylvie Pollastri: *La conquête du royaume de Sicile et les nouvelles inféodations (1268–1281)*. *Mémoires des princes Angevins* [bulletin annuel] 4 (2004) 11–16.; Uő: *La présence ultramontaine dans le Midi italien (1265–1340)*. *Studi storici meridionali* 15 (1995) 3–20.; Uő: *La noblesse provençale dans le Royaume de Sicile (1265–1282)*. *Annales du Midi* 100 (1988) 405–434.

viselőréteg, mind a hűbéresi rendszer, mind pedig az udvari klientúra szintjén – át kellett látnia egy évszázadok óta fennálló királyság társadalmi és igazgatási hagyományait, szövetvényes kapcsolatrendszerét, és mielőbb irányítása alá vonni az azt működtető társadalmi csoportokat. Ugyanakkor integrálnia kellett a kíséretében érkezőket is, hisz ők teremtették meg hatalma alapját. Ha tehát az Anjou-dinasztia első időszakának társadalmi rétegeire gondolunk, két problémával találjuk szembe magunkat: egyrészt a korábbi időszak elitjeivel való kontinuitással, másrészt egy nagy létszámú külföldi személyi állomány elhelyezésének kérdésével. Mint fentebb említettük, az intézményi és adminisztratív folytonosság az első Anjou uralkodó kifejezett szándéka volt, aki minden tekintetben igyekezett tiszteletben tartani a királyság hagyományait, és megengedte a II. Frigyes alatt kiformalódott bürokratikus elitnek – feltéve, ha megtagadta *ghibellin* elkötelezettségét –, hogy részt vehessen a királyság kormányzásában. Sőt, néhány esetben éppen ők voltak azok, akik lehetővé tették, hogy a királyság erős adminisztratív hagyományai átöröklődjenek az egyik dinasztiaról a másikra.¹⁶ Az egyik legismertebb példa Iozzolino della Marra esete, aki II. Frigyes egyik befolyásos hivatalnoka volt; neki köszönhető az Anjou-kancellária gerincét képező pénzügyi berendezkedés írásos rendszerének teljes körű kidolgozása.¹⁷ A Della Marra család az Amalfi-félszigetről származott, ahonnan a Stauf-dinasztia idején a királyság pénzügyi adminisztrációjáért felelős tisztviselők, titkárok, kamarások nagy része érkezett. Az első Anjou király uralma idején a Della Marrák megkerülhetetlen tényezőivé váltak mind a központi, mind pedig a peremvidéki hivataloknak. Helyzetüknek, valamint sikeres családi stratégiáiknak köszönhetően – noha közvetlenül a szicíliai vecsernye után még korrupciós ügybe is belekeveredtek – sikerült felkapaszkodniuk a társadalmi ranglétra legmagasabb fokára.¹⁸

Az uralkodó az igazgatás egyéb területein is igyekezett a Nápolyi Királyság régi alattvalóit alkalmazni, lehetőleg azokat, akik már II. Frigyes alatt is szolgáltak, és rálátásuk

¹⁶ *Le eredità normanno-sveve nell'età angioina*. A jogi hagyományról: Jean Paul Boyer: *Le fisc d'après les juristes napolitains (fin XIIIe–début XVe siècle)*. In: *Periferie finanziarie angioine*. A cura di Serena Morelli. [Atti del convegno di Napoli del 13–14. novembre 2014. "Europange" vol. 2. Ecole française de] Rome, 2018. 21–61.

¹⁷ Mario Caravale: Della Marra Giozzolino. In: *Dizionario biografico degli italiani*. Roma, 1989. 96–100.

¹⁸ Az uralkodó nekik és a Rufolóknak átengedte a szicíliai kamarákat, amelyek a közvetett adók behajtását intézték. Az adóberlés nagyon jövedelmező állás volt, melyhez csak olyan gazdag családok juthattak hozzá, akik rendelkeztek annyi kézpénzzel, hogy részt vehettek a hivatalért való versengésben. Ők viselték ezeket a hivatalokat a vecsernye után kitört háború idején, és I. Károly ezért rájuk hárította a felkelés felelősségét, letartóztatatta őket és egy gyorsított eljárás során el is ítélte őket. Javaikat elkobozták, a két család néhány tagja börtönben halt meg, másoknak azonban súlyos váltságdíj fejében sikerült kiszabadulniuk. Az uralkodó látványos megbüntetésükkel kívánta újra megnyerni magának alattvalói bizalmát, egyúttal az államkincstárnak kisajátítani értékes vagyonukat. A veszély elmúltával helyreállt a bizalmas viszony a korona és a család közt. Helyzetük rendezéséhez nagymértékben hozzájárult az az általuk folytatott előrelátó házasságpolitika, melynek segítségével rövid idő alatt értek az állami elit csúcsára, s ezt a pozíciót az egész 14. század folyamán sikerült megtartaniuk. Della Marra peréről: Eduard Stahmer: *Der Sturz der Familien Rufolo und della Marra nach der sizilischen Vesper*. *Abhandlungen der Preussische Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Kl.* 3 (1937). Újabb kiadása: uő. *Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Königreichs Sizilien im Mittelalter*. Hrsg. Hubert Houben – Andreas Kiesewetter. Aalen, 1994. 657–728.; Serena Morelli: "Ad extirpanda vitia": normativa regia e sistemi di controllo nella prima età angioina. *Mélanges dell'Ecole française de Rome. Moyen Age* 109 II. (1997) 463–475.

volt egy ilyen széttagolt és bonyolult terület szabályozására és irányítására. Mindazonáltal nagyszámú kísérete igényeinek kielégítése érdekében Károly egyúttal arra is törekedett, hogy lehetőleg bizalmi embereivel vegye körül magát. Körültekintő választásainak köszönhetően a peremvidéki hivatalok betöltésekor számos ultramontán, elsősorban franciaországi és provence-i hívét juttatta álláshoz. A tisztségviselők változatos földrajzi származása különösen két alapvető hivatal, a *giustizariato* és a *secrezie* összetételénél tükröződik. Az első Anjou uralkodó udvari személyzeti állománya ellenben – mint majd látni fogjuk – már más képet mutat.

Most kizárólag a kerületi bírói (*giustizariato*) hivatalra szorítkozva meg kell említenünk, hogy a kutatások szerint I. Károly alatt a hivatalt egy körülhatárolt személyi kör, a *militēs* tagjai, vagyis a legkülönbözőbb helyekről érkező lovagok kapták meg, akiknek a kinevezése összhangban állt II. Frigyes Melfi konstitúcióival. A királyság legengedetlenebb, lázongó határvidékeire az uralkodó elsősorban a Provence-ból hozott családok tagjait küldte. A perifériára helyezett emberek kiválasztása egyáltalán nem volt esetleges, sőt, nagyon is következetes elképzelést követett: egy egyszerre helyi és ultramontán elemekből álló, ugyanakkor homogenizált tisztségviselői réteg kialakítását és megerősítését tűzte ki célul. Ezeknek az embereknek kellett ellátniuk az uralkodó képviseletét a peremvidékeken, különböző természetű (katonai, igazságszolgáltatási és pénzügyi) feladatokat végezve. Legfőbb feladatuk azonban az volt, hogy fenntartsák a békét a rájuk bízott tartományokban; e célból ők gyűjtötték össze a csapatokat, valamint a helyi földesuraktól ők hajtották be a katonai szolgálat ellenértékét, ugyanakkor reprezentatív feladatot is elláttak. A csoport tagjaitól elsősorban nem is igazgatási, szakmai jártasságot vártak el, hanem mindenekelőtt az uralkodóhoz való feltétlen hűséget és lojalitást. A király familiárisai voltak, néhány esetben a király tanácsadói, akik hivatali idejük alatt – mint városkapitányok, hadvezérek vagy várkapitányok – sokféle, az Anjou-igazgatás különböző ágaihoz kötődő tisztséget betölthettek.¹⁹

Ezek az emberek látták el a királyság határain kívüli (*extra regnum*) megbízásokat is, mint az uralkodó vikáriusai, követei vagy helytartói a számos Anjou-domínium valamelyikében, akár az Itáliai-félszigeten, akár Provence-ban vagy a Balkánon. Kiküldetésük során nem csupán az uralkodó képviselete volt a feladatuk, de gyakran kaptak katonai jellegű, illetve a közrendet érintő megbízásokat is. Az az I. Károly által létrehozott tisztségviselői réteg, amely a királyság különböző tartományaiban kormányzati szerepet játszott, ily módon elsőrendű fontosságra tett szert. Ez a csoport sem volt ugyan teljesen egységes, elég, ha eltérő földrajzi származásukra utalunk, de a karrierlehetőségeik, illetve társadalmi hovatartozásuk tekintetében mégis meglehetősen homogénnek tekinthető. A feudális arisztokrácia soraiból kerültek ki, familiárisi kapcsolattal kötődtek az uralkodóhoz, ősi, néha sok évszázados múltra visszatekintő családokból származtak. E tulajdonságok éppúgy felismerhetők a királyságból származó családok esetében, mint a Károly kíséretében

¹⁹ Serena Morelli: *Per conservare la pace. I giustizieri nel Regno di Sicilia da Carlo I a Carlo II d'Angiò*. Napoli, 2012.

érkezetteknel.²⁰ Ez az arisztokrácia az első Anjou király uralma alatt – amellet, hogy tökéletesen alkalmas volt Károly uralmának helyi biztosításához – átgondolt házasságpolitikával olyan csoporttá alakult, amely sikerrel törekedett arra, hogy a kulcsfontosságú hivatalokat örökletessé tegye. A Ruffók, a Sanseverinók csak két példa azon családok közül, amelyek segítettek megakadályozni, hogy a szicíliai vecsernye háborúja tovább terjedjen Dél-Itáliában, és I. Károly halála után is kivették részüket a királyság megvédéséből.²¹ A De Baux-k, a Cantelme-ek a Károllyal érkezett csoport képviselői voltak, és ők voltak azok, akiket a király a legproblémásabb területekre küldött ki, mint Otranto vidéke vagy Abruzzo tartomány, hogy féken tartsák a helyi urak hatalmaskodását, és szemmel tartsák a királyság határvidékét.²² Csak néhány családot említettünk a tisztviselők hosszú listájáról. Ezek az emberek fontos hűbérbirtokok urai voltak, gyakorlatilag kisajátítottak néhány teljes vagy vegyes hatalommal együtt járó hivalt, melynek birtokában egyaránt ítélezhettek polgári és büntető perekben, bizonyos esetekben még arra is volt joguk, hogy halálbüntetést szabjanak ki. Ez a széles hatáskör a 14. században gyakran olyan hűbérurak kezébe került, akik olyan hatalmas uradalmakat birtokoltak, amelyek egyes esetekben már-már a territoriális államokra hasonlítottak.²³

A tisztségeknek ez a fajta, egyre erőteljesebb kisajátítása együtt járt a peremvidékek szervezeti rendszerének lassú átalakulásával. Az átalakulás folyamata addig tartott, amíg a hűbéri hagyományokon nyugvó tisztség át nem adta a helyét egy sor teljesen más típusú tisztségnek. Elsősorban a közvetlen adók behajtásának a rendszere került ki a kerületi bírók (*giustizieri*) hatásköréből, és jutott a nápolyi *camera di ragione* hozzáértő, pénzügyekre specializálódott személyzetének kezébe.²⁴

Vizsgálatunk szempontjából ez azért lényeges kérdés, mert megmutatja ennek a tisztségviselő rétegnek nem csupán földrajzi, de társadalmi és kulturális sokszínűségét, amelyet egyszerre határozott meg a feudális monarchiákra jellemző igazgatási örökségből

²⁰ A királyságon kívül szolgálatot teljesítő *giustizierik* karrierjéhez lásd Morelli: *Per conservare la pace*, 6. fejezet. A tisztviselők áramlásához és az észak-itáliai adminisztratív modellekhez: *Gli Angioi nell'Italia nord-occidentale. 1259–1382*. A cura di R. Comba. Milano, 2006. Az Anjou tisztviselőréteg mozgásáról és változásairól készült kutatási projekt: "Europange. Les processus de rassemblements politiques: l'Europe angevine (XIIIe–XVe siècles)". A kutatócsoport által létrehozott honlapot és adatbázist lásd <https://angevine-europe.huma-num.fr/ea/en/angevin-officers-database>.

²¹ A szicíliai vecsernye alatt a Ruffók szerepéről: Ernesto Pontieri: *Ricerche sulla crisi della monarchia siciliana nel secolo XIII*. Napoli, 1950., 1965. A Sanseverinókról: Morelli: *Per conservare la pace*.

²² A De Baux-k szerepére a Nápolyban újonnan megtelepedett Anjou-monarchia életében: Jean Paul Boyer: *Les Baux et le modèle royal. Une oraison funèbre de Jean Regina de Naples (1334)*. *Provence historique* 45 [181] (1985) 427–452. A Cantelme-kről Abruzzóban: Sylvie Pollastri: "Le 'liber donationum' et la conquête angevine du royaume de Sicile (1268–1281)". *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age* 116 (2004).

²³ Sylvie Pollastri: L'aristocratie napolitaine au temps des Angevins. In: *Les princes angevins du XIII au XV. Un destin européen*. A cura di Noel Y. Tonnerre – E. Verry. Rennes, 2003. 51–181.; Uő: L'aristocratie comtale sous les Angevins (1265–1435). *Mélanges de l'École française, Moyen age* 125 I. (2013); uő: *Le lignage et le fief. L'affirmation du milieu comtal et la construction des états féodaux sous les Angevins de Naples (1265–1435)*. Paris, 2011.

²⁴ Serena Morelli: Produzione di scrittura per il prelievo diretto nel regno angioino. *Archivio storico per la provincia napoletana* 84 (2016) 1–12.; Uő: Pratiche di tradizione angioina. Dal prelievo diretto alla tassazione negoziata. In *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle: vers une culture politique?* Colloque international de Saint-Étienne, Université Jean Monnet, 17–19. novembre 2016. [Megjelenés előtt.]

fakadó ismeretanyag és azoknak a személyeknek az innovatív, ösztönző lendülete, akik sikerüket jogi tanulmányaiknak és magas szakmai hozzáértésüknek, nem pedig az uralkodóhoz való közelségüknek vagy magas társadalmi rangjuknak köszönhették. A sokféle, gyakran egymással ellentétes hatások kiegyenlítődése az Anjou-dinasztia elitjénél mindvégig tapasztalható volt, de legfőképp a 14. század folyamán, ez indokolja, hogy részleteiben vizsgáljuk meg az adminisztráció egyes területeit, mind a központi, mind pedig a peremvidéki régiókban.²⁵

Ha például megfigyeljük a peremvidéki adminisztráció egy másik intézményét, illetve az ott tevékenykedő tisztségviselőket, akik a közvetett adókat szedték be, az ő társadalmi és földrajzi származásuk már gyökeresen eltér a kerületi bírónál (*giustizieri*) tapasztalattól. A titkárokra (*secreti*) nagy földrajzi kiterjedésű kerületeket bízta, melyek nem estek egybe a *giustizieri* területi hatókörével. A hivatalt betöltők szinte valamennyien a királyságból valók voltak, csupán néhányan származtak más itáliai államokból, és csak nagyon ritkán érkeztek az Alpokon túlról. Ezek az emberek – I. Károly királysága idején leginkább a Stauf adminisztrációs hagyományokat tovább vivő ravellóiak és amalfi beliek, majd a 14. században főleg nápolyiak – voltak azok, akik rendelkeztek a hivatal betöltéséhez szükséges készpénzzel, köszönhetően a szerencsés kereskedelmi és vállalkozói tevékenységük nyomán felhalmozott vagyonnak.²⁶

Az udvari társadalom

Rátérve a királyi udvarra, a királyság politikai irányító testületére, két olyan meghatározó csoportot különíthetünk el, amelyek vizsgálatával elemezni tudjuk, hogy létezett-e valamilyen azonos mintázat azoknak az életútjában, akik pozíciót kaptak az uralkodó környezetében. Az első a főbb udvari méltóságokat betöltő személyek köre, a másik pedig azoké, akik az alkalmankénti kormányzótanácsokat alkották.

A királyság hét fő méltósága még a normann–sváb királyság idején alakult ki, és néhány kisebb változtatással az Anjou uralkodók kormányzati rendszerébe is átöröklődött.²⁷ A katonai adminisztrációt irányító *sénéchal* (*senescalvus*), a főparancsnok *connétable*

²⁵ Róbert királyságához: Samantha Kelly: *Noblesse de robe et noblesse d'esprit à la cour de Robert de Naples*. In: *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Age*. Actes du colloque de Angers-Saumur. 3–6. juin 1998. École française de Rome. A cura di Noel Coulet – Jean-Michel Matz. Roma, 2000. 347–361.

²⁶ Norbert Kamp: *Gli amalfitani al servizio della monarchia*. In: *Documenti e realtà del Mezzogiorno italiano in età medievale e moderna*. Atti delle giornate di studio in memoria di Jole Mazzoleni. Amalfi. 10–12. dicembre 1993. Amalfi, 1995. 9–37.; Francois Widemann: *Les Rufolo. Le voies de l'anoblissement d'une famille de marchands en Italie méridionale*. In: *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Age*, 115–130.; Alfredo Franco: *Uomini della costiera tra Puglia e Sicilia all'epoca del Vespro: la "dichiarazione Bonito" nel ms. camera (1289)*. *Rassegna del centro di cultura e storia amalfitana* n.s. 27 (2017) 97–114.; Giuliana Vitale: *Le secretezze nella prima età angioina: qualche notazione*. In: *Ingenita curiositas. Studi sull'Italia medievale per Giovanni Vitolo*. I–III. A cura di Bruno Figliuolo – Rosalba di Meglio – Antonella Ambrosio. Battipaglia, 2018. 1373–1386.

²⁷ Az intézményekhez: Romualdo Trifone: *La legislazione angioina*. I–II. Napoli, 1921.; Cadier: *Essai sur l'administration*; Galasso: *Il regno angioino*.

(*comestabuli*), a főkamrás (*camerarius*), a királyi oklevéladást irányító *logotheta*, illetve protonotárius, a *maréchal* (*marescalcus*), és a királyság főbírája (*magister justitarius*) mint főhivatalnokok a királyi udvarban tartózkodtak. Egyre nagyobb szakosodást igénylő feladataik közé nem csupán a királyi ház körül adódó kérdések elrendezése és az udvar pénzügyi ellátásának biztosítása tartozott, de a királyság teljes körű irányítása is.²⁸ Ezeknek a fő tisztségviselőknek a jelentősége és szerepe hasonló volt, mint a korszak más királyságaiban, az udvar pedig a helyszínt biztosította ahhoz, hogy az uralkodó találkozhasson a szakemberekből álló – gyakran jogi végzettségű – hivatalnoki állománnyal, a királyság főméltóságaival, valamint az udvaroncok tömegével, akikkel – noha sokuknak nem volt körülhatárolt jogkörük – megosztotta a hatalom gyakorlását.²⁹

A kormányzótanácsok (*consigli di reggenza*) az Anjou-monarchia sajátosságának számítottak. Vészhelyzet miatt két alkalommal kellett összehívni azokat, akik legitim uralkodó hiányában az ország kormányzására felhatalmazással rendelkeztek. Gyakorlatilag ez a tanácsadó testület határozta meg a bel- és külpolitikai irányvonalat, és ellenőrizte annak megvalósítását. Az első ilyen kormányzótanácsot 1295-ben hívta életre II. Károly, aki a francia királlyal, a pápasággal és az aragóniai uralkodókkal a három fia, Lajos, Róbert és Rajmund Berengár kiszabadításáért folytatott tárgyalások miatt volt kénytelen külföldre távozni.³⁰ Ezek az esztendőik Dél-Itália történetének egyik legnehezebb időszakát jelentették: a szicíliai vecsernye nyomán kialakult háború egészen Salerno városának határáig terjedt, a magyar trónutódlással gondok akadtak, a pápaság pedig éppen V. Celesztin pápa lemondásával volt elfoglalva. II. Károly távozásakor elsőszülöttjét, Martell Károlyt hagyta az országban vikáriusként maga helyett, mivel azonban tisztában volt a fiára váró súlyos nehézségekkel, mellé rendelt egy tanácsadó testületet. A tanács a következő tagokból állt: Filippo Minutolo, nápolyi érsek; Jean de Monfort, főkamrás; Goffreoy de Milly, *sénéchal*; Raimond de Baux, Avellino grófja; Rainaldo d'Avella, királyi admirális; Guillaume l'Estandart, *maréchal*; a *magna curia* vezetői: Gui d'Alemagne és Jean de Poncy lovagok, továbbá a híres jogtudós és főszámvevő, Tommaso Scillato di Salerno, valamint

²⁸ Serena Morelli: «Il furioso contagio delle genealogie». Spunti di storia politica e amministrativa per lo studio dei grandi ufficiali del Regno. In: *Les grands officiers dans les territoires angevins. I grandi ufficiali nei territori angioini*. Sous la direction de Riccardo Rao. Europe vol. 1. Ecole Française de Rome. Roma, 2016. 1–27. (URL: <http://books.openedition.org/efr/3015>); Fernand Cortez: *Les grands officiers royaux de Provence au Moyen Age*. Aix-en-Provence, 1921.; Camillo Minieri Riccio: *Cenni storici intorno i grandi uffizii del Regno di Sicilia durante il Regno di Carlo I d'Angiò*. Napoli, 1872. A tengernagyi hivatalról, mint hatósággról: Rosanna Lamboglia: La magistratura del grand'ammiraglio in età primo-angioina tra "tradizione", "innovazione" e "professionalizzazione". In: *Les grands officiers*, 77–122.

²⁹ A dél-itáliai Anjou-udvarról és főleg annak politikai-adminisztratív vonatkozásairól még hiányzik az átfogó tanulmány. Az udvari főképlánról: Anna Maria Voci: La cappella di corte dei primi sovrani angioini. In: *L'Etat angevin. Pouvoir, culture et société entre XIII et XIV siècle*. Actes du colloque international organisé par l'American Academy in Rome, l'Ecole française de Rome, l'Istituto storico italiano per il Medioevo, l'UMR Telemme et l'Université de Provence, l'Università degli studi di Napoli Federico II. (Roma–Napoli. 7–11. novembre 1995.) Roma, 1998. 447–467. A tanulmány kibővített szövege megjelent: *Archivio storico per le provincie napoletane* 63 (1995) 69–126.

³⁰ Ezeknek az éveknek az eseményeihez: Leonard: *Les Angevins de Naples*, 215–257.; Galasso: *Il regno angioino*, 89. skk.

Andrea Acconciaioco di Salerno, a királyság viceprotonotáriusa; Matteo Ruggiero di Salerno atya és Alberico de Verber mester, a király klerikusai és familiárisai, és egy sor jegyző, akik a királyság bürokráciáját képviselték; közéjük tartozott többek közt a salernói Filippo Mazza és a nápolyi Pietro Grasso.

A második ilyen királyi tanácsot jó pár évvel később, Róbert király hívta életre, aki végrendeletében unokájára, Johannára hagyta a trónt, mégpedig úgy, hogy azt nem ruházhatta rá jövőendő férjére, Magyarországi Andrásra. Johanna túl fiatal volt még a kormányzáshoz, ezért az uralkodásban Róbert felesége, Aragóniai Sancia nápolyi királyné segítette. Mellette állt továbbá Filippo alkancellár, Cavaillon püspöke, Provence *sénéchalja*, Goffredo di Marzano főadmirális, valamint Artois Károly, aki feltételezések szerint az uralkodó természetes fia volt.³¹ A tanácsnak itt is bonyolult helyzeteket kellett megoldania, főként külpolitikai téren, elsősorban azért, mert a pápa nem bízott meg a fiatal királynőben, és odaküldte pápai legátusát, Americ de Chatelus-t.³² Nápolyban ők alkották az udvari hierarchia csúcását. Rajtuk kívül még idetartoztak az udvar Avignonba küldött delegációjának tagjai: Hugues de Baux, az új provence-i *sénéchal*; Guillaume de Sabran, Ariano grófja; a királyi marsall, Mileto grófja; Ruggero Sanseverino; Pierre de Cadenet, a vikáriusi udvar kormányzója (*reggente della corte della vicaria*); Nicola dell'Aquila jogtudós, valamint a főszámvevők, Guglielmo di Gioia és Jean de Revest.³³

Ha végigtekintünk ezeken a listákon és a királyság főtisztviselőinek névsorain, levonhatunk néhány általános következtetést a korai Anjou-kor udvari társadalmának egészéről, illetve annak fejlődéséről is. Mindenekelőtt leszögezhetjük, hogy 1266-ban valóban megújult a királyság főbb méltóságviselőinek kara. I. Károly, majd II. Károly uralkodása alatt a Provence-ből érkezők egyértelműen túlsúlyba kerültek, ugyanakkor az udvarban továbbra is érzékelhető jelenléttel rendelkeztek azok a királyságbeliek, akik közjegyzői és más jogász feladatokat láttak el. Ez a réteg már a 13. század közepe óta birtokában volt az adminisztráció irányításához szükséges tudásnak és a kormányzati gyakorlat beható ismeretének. Végül pedig azt is észlelhetjük, hogy a század végén fordulat következett be az udvar összetételében. A Nápolyi Királyság alattvalóiból kikerülő főnemesség tagjai – közülük néhányan jeles, nagy múltú családokból származtak – egyre nagyobb számban jelentek meg, és a *guelf* táborhoz való csatlakozásuk révén mind magasabbra törtek, olyannyira, hogy végül komoly befolyást gyakoroltak az uralkodók döntéseire.

Az Anjou udvari társadalom, a társadalmi ranglétra legmagasabb fokára törekvők elsődleges találkozási pontja jól tükrözi az egészen a 14. század közepéig rendkívül élénk dél-itáliai társadalmi mobilitást.³⁴ A főbb tisztségviselők listáiból az is kitűnik, hogy a

³¹ Caggese: *Roberto d'Angiò*, II. 344–444.; Emile Leonard: *Histoire de Jeanne Ire reine de Naples, comtesse de Provence*. I–III. Paris, 1932–1937. I. 193–291.

³² Americ de Chatelusról lásd Leonard: *Histoire de Jeanne Ire reine de Naples*, I. 292–407.; Riccardo Capasso: Aimeric de Chatelus. In: *Dizionario biografico degli italiani*. XXIV. Roma, 1980.; Matteo Camera: *Elucubrazioni storico-diplomatiche su Giovanna I regina di Napoli e Carlo III di Durazzo*. Salerno, 1889. 17–18., 28., 30 skk., 35.

³³ Morelli: *Il furioso contagio delle genealogie*, 64. skk.

³⁴ Uo., valamint az ott említett bibliográfia.

királyságbeli és ultramontán családok tagjai mellett pozícióba került a városi tradíciókkal rendelkező, feltörekvő, új réteg néhány kiemelkedő képviselője is.

Közülük elsősorban Andrea Acconciaioco, Filippo Mazza és Pietro Grasso nevét kell megemlítenünk, továbbá a Grillókat és Bartolomeo di Capuát, valamennyien kiváló és közismert jogászok voltak, akik a II. Frigyes által 1224-ben, épp a hivatalnokok képzésének céljából alapított nápolyi egyetemről kerültek ki. Ők a tanulmányaiknak köszönhetően jutottak fel a társadalmi ranglétra legmagasabb fokára.³⁵ A Melfi konstitúciókhoz készített *Kommentárokkal* (*Commentari*) fontos szerepet játszottak annak a bonyolult és kifinomult jogi gondolkodásnak a formálásában, ami megfelelő érvrendszert biztosított a királyság közigazgatási szervezetének és államháztartásának átalakításához, és a római katolikus egyháztól való függetlenedéshez.³⁶

Ugyancsak ennek az értelmiségi rétegnek – akiknek tagjai közül sokan a nápolyi egyetem tanárai is voltak – köszönhető, hogy mind a központi területeken, mind a peremvidékeken megteremtődtek az előfeltételei azoknak a változásoknak, amelyek alig több mint egy évszázad leforgása alatt a királyság közigazgatását a korabeli világ élmezőnyébe juttatták. Ezt az eredményt az állam kifinomult igazgatási rendszerének kifejlesztésével érthette el, a változások csúcspontja pedig a *Camera della Sommaria* létrehozása volt, amely végül maga után vonta a hét főméltóság fokozatos meggyengülését is.³⁷

A másik csoport, mely a 14. század elejétől kezdve tört utat magának az udvarba, nápolyi patrícusokból állt. Egyik legjelesebb képviselőjük, Filippo Minutolo érsek már az előző évszázad végén felemelkedett. Ő a mindenki által jól ismert nápolyi érsek, akit Giovanni Boccaccio a *Decameron* ötödik novellájában megörökített oly módon, hogy az ő – a család által a nápolyi dómban emelt kápolnában található – síremlékéhez megy el Andreuccio da Perugia.³⁸ Az érsek a főváros egyik legismertebb családjából, a Capece-Minutolo családból származott, és karrierjének alakulása remek példa arra, hogy ez a társadalmi réteg az uralkodó közelségét kihasználva, jogi tudásával, az egyházi és világi feladatok váltogatásával hogyan alapozta meg tartós és megállíthatatlan társadalmi felemelkedését. A nápolyi érsek mint királyi tanácsadó és udvari klerikus kezdte pályáját, majd a 13. század hetvenes éveiben egy sor kényes diplomáciai megbízatásban járt el. 1288-ban, a nápolyi katedrara való kinevezése után azt a bizottságot vezette, amely Nápoly város szokásjogának írásba foglalására alakult (az elkészült mű 1306-ban jelent meg).

³⁵ Gennaro Maria Monti: L'età angioina. In: *Storia dell'Università di Napoli*. Napoli, 1924. 19–150. [Reprint: Napoli, 1993.]; Francesco Sabatini: *Napoli angioina. Cultura e società*. Roma, 1975.

³⁶ Jean Paul Boyer: Le droit civil entre studium et cour de Naples: Barthélemy de Capoue et son cercle. In: *La justice temporelle dans les territoires angevins*. Actes du colloque de Aix-en-Provence. 2002. Ecole française de Rome. A cura di Jean-Paul Boyer – Anne Malloux – Laure Verdon. Roma, 2005. 47–82.; Boyer: *Le fisc d'après les juristes napolitains*.

³⁷ A hét méltóság hivatalának megszilárdulásáról, majd hatalomvesztésükről lásd Galasso klasszikus tanulmányát: *Il regno angioino*, 347. skk.

³⁸ Giovanni Boccaccio: *Decameron*. II. A cura di Amedeo Quondam – Maurizio Fiorilla – Giancarlo Alfano. Milano, 2013. 5., 354–374.

Végül az a megtiszteltetés érte, hogy ő szentelhetette pappá II. Károly fiát, Lajost, aki később Toulouse püspöke lett, a 14. század közepén pedig XXII. János pápa szentté avatta.³⁹

A főváros politikai rétegei: a székek nemessége (*nobiltà di seggio*)

A nápolyi társadalom életének egyik sajátos korabeli jelensége, amelyben meghatározó szerepet játszott a városi tér és a helyi identitás szoros kapcsolata, a város nemességéhez kapcsolódott.⁴⁰ Ez a jelenség ráadásul lehetővé teszi számunkra, hogy jobban megfigyelhessük a fentiekben taglalt fordulópontokat és irányváltásokat.

Az Anjou uralkodók nápolyi megjelenése, majd az a döntésük, hogy Nápolyt tették székvárosukká, felborította a városban vezető szerepet betöltő társadalmi rétegek közti korábbi egyensúlyt, és jelentős változásokat idézett elő a városi nemesség helyzetében is. A fővárosban ugyanis évszázadok óta, már a bizánci hercegség időszakától kezdve, erős önállósulási törekvés jellemezte a város egyes kerületeiben – a város politikai életének fő helyszínein – élő nemesi csoportokat.⁴¹ Az Anjouk megjelenésével, az udvar berendezkedésével a nápolyi nemesség előtt új lehetőségek, a társadalmi mobilitás új csatornái nyíltak meg, az új kiváltságokhoz való hozzáférés pedig alapján változtatta meg a nápolyi elit identitását. A legjelentősebb, gyakran ősi gyökerekkel rendelkező családok tagjai betagozódtak a bürokratikus elitbe, és a koronát különböző állami tisztségekben vagy a hadseregben szolgálva igyekeztek felkapaszkodni a társadalom legfelső szintjeire.⁴² Az Anjouk berendezkedését követően néhány évtized leforgása alatt ezeknek a családoknak – amelyek a város öt, székeknek (*sedili*) nevezett kerületében éltek, és hűbéri kötelékektől mentes birtokaiknak, valamint okos házassági politikájuknak köszönhetően megerősödtek –, elért pozícióikat felhasználva egyre nagyobb politikai és igazgatási hatalomra sikerült szert tenniük, mind a város vezetésében, mind az udvari politika irányításában.⁴³ A nápolyi nemesség legrégebb nemesi székei a Nido és a Capuana, majd a Porto, a Montagna és a Portanova voltak. Úgy tűnik, hogy 1301 elején rajtuk kívül a városban további tizenegy vegyes lakosságú szék is létezett még, melyet nemcsak nemesek,

³⁹ Filippo Minutolóról lásd Carlo De Frede: Minutolo, Capece Filippo. In: *Dizionario biografico degli italiani*. XVIII. Roma, 1975.

⁴⁰ Az udvari elit nápolyi lakóhelyéről, továbbá a királyi székhely környéki főúri lakok elhelyezkedéséről Castelnuovóban: Giuseppe De Blasiis: *Le case dei principi angioini*. *Archivio storico per le provincie napoletane* 11 (1886) 442–481.; 12 (1886) 289–435.; Carlo De Frede: *Napoli angioina*. Da Carlo I a Giovanni I. 1263–1382. In: *Storia di Napoli*, III. 5–333.

⁴¹ A nápolyi székekről és eredetükről folytatott legújabb kutatásokra lásd Monica Santangelo: *Preminenza aristocratica a Napoli: i tocchi e il problema dell'origine dei sedili*. *Archivio storico italiano* 171 (2013) 273–318. és Giuliana Vitale: *Elite burocratica e famiglia. Dinamiche nobiliari e processi di costruzione statale nella Napoli angioino-aragonese*. Napoli, 2003. Lásd még Camillo Tutini: *Dell'origine e fundazione de'Seggi di Napoli. Supplimento all'apologia del Termino et della varietà della fortuna discorsi*. Napoli, 1754.

⁴² Tutini: *Dell'origine e fundazione de'Seggi*; Uő: *La nobiltà di Seggio a Napoli nel basso medioevo. Aspetti della dinamica interna*. *Archivio storico per le provincie napoletane* n.s. 56 (1988) 151–170.

⁴³ Giovanni Vitolo: *Il regno angioino*. In: *Storia del Regno di Napoli*. IV. Roma, 1986. 39–52.

hanem a köznép is lakott, a későbbiekben aztán ezekben már kizárólag a köznép élt.⁴⁴ Ez a felosztás szemmel is látható volt: minden, a többi kerülettől topográfiaiilag elkülönült, saját társadalmi és vallási intézménnyel rendelkező szék építtetett magának egy csarnokot. Ennek széksoraiban foglaltak helyet a városrész családjainak képviselői, itt vitatták meg és fektették le a városi politika irányvonalait, amit aztán képviselőik útján igyekeztek érvényre juttatni a San Lorenzo törvényszéken, a város adminisztratív központjában.⁴⁵

Hosszan sorolhatnánk az ehhez a változatos eredetű, de nemesi státussal feltétlen rendelkező bürokratikus elithez kapcsolható történeti eseményeket. Áttekintve a legismertebb családok által bejárt utat, megállapíthatunk néhány közös vonást. Ilyen például a lovagi öv elnyerése. Az övvel az uralkodó ruházhatta fel a kiválasztottakat, elnyerése pedig lehetőséget biztosított ahhoz, hogy viselői feljussanak a királyság ranglétrájának a legfelső szintjeire, illetve karriert futhassanak be a peremvidékek fontos közigazgatási hivatalaiban. Sok család folytatott a fővárosban komoly gazdasági tevékenységet, amelyre támaszkodva több hivatalt is megszereztek, a központban és a periférián egyaránt, azzal a nem titkolt céllal, hogy széles államigazgatási hatalomra tegyenek szert, mely nem csupán a fővárosra, de a királyság tartományaira is kiterjedt.⁴⁶ Így történt tehát, hogy a főváros politikai vezető rétege a 14. század első évtizedétől kezdődően felborította azt a korábbi berendezkedést, amelynek rendszerét még I. Károly alkotta meg: a kamarákban (*secrezie*), vagyis a peremvidékek közvetlen adóját behajtó adminisztratív szervezetben a már említett ravellóiak és amalfi beliek mellé bekerültek a nápolyiak, sőt néhány esetben meg is törték azok túlsúlyát. A bírói (*giustizierato*) kinevezések megszerzésével pedig a főváros családjai nagyban hozzájárultak a korábbi feudális-bürokratikus világ kereteit szétfeszítő folyamathoz, amelynek alapját olyan tisztségek képezték, melyeket kifejezetten azért hoztak létre, hogy általuk járadékot biztosítsanak a feudális eredetű arisztokrácia lovagi címmel rendelkező tagjainak; biztosítva a lovagoknak az uralkodók iránti hűségét.⁴⁷

A hivatalok ilyen szintű halmozásának következményei nem csupán az igazgatási rendszer átalakulására gyakoroltak hatást, de még a főváros vezető társadalmi rétegeinek identitását meghatározó olyan sajátos elemeit is befolyásolhatták, mint amilyen a két legősibb szék, a Nido és a Capuana tagjainak a városi vezető szerepért – hogy tudniillik mely család tagjai szerzik meg a legtöbb adminisztratív tisztséget – folytatott versenye volt.⁴⁸ Mindebből joggal következtethetnénk a fővárosi családok nemessé válásának folyamata és a monarchia mint legitimáló erő közti szorosabb kapcsolatra, a nápolyi valóság azonban ennél jóval összetettebb volt, az Anjou-kornál korábbi gyökerekkel rendelkezett,

⁴⁴ Michelangelo Schipa: *Nobili e popolani in Napoli nel Medioevo in rapporto all'amministrazione municipale*. Firenze, 1925.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Vitale: *Elite burocratica e famiglia*, 83. skk.

⁴⁷ Az arisztokrácia és a katonai-lovagi kör közti problematikus viszony néhány aspektusáról: Giuliana Vitale: *Monarchia e ordini cavallereschi nel regno di Napoli in età angioina*. In: *Linguaggi e pratiche del potere*. A cura di Giovanna Petti Balbi – Giovanni Vitolo. Salerno, 2007. 269–346.

⁴⁸ A családok közti versengésről: Marco Antonio Terminio: *Apologia di tre Seggi illustri di Napoli*. Venezia, 1581. [Újabb kiadása: a cura di F. Pagnani. Cotursi Terme, 2003.]

így nem redukálható csupán az udvartól és uralkodótól függő egyoldalú kapcsolatra.⁴⁹ A monarchia és a nápolyi politikai vezető rétegek közti kapcsolat meghatározása így sokkal nehezebb, mint másutt. Véleményem szerint a nápolyi nemesség másik fontos sajátossága – amellet vagy éppen annak köszönhetően, hogy székek szerint szerveződtek – az, hogy a nápolyi arisztokrata családok tagjai meghatározó befolyást gyakoroltak az egész monarchia sorsára.⁵⁰ Ez a fajta szerepvállalás már a 14. század elején megindult, amikor ezek a családok monopóliumhelyzetbe kerültek a pénzügyigazgatás irányítását és ellenőrzését végző hivatalban, a *camera di razione*-ban, illetve a nápolyi katalán közösség élén álló konzuli hivatalban. Szerepük még inkább kiteljesedett, előbb Nagy Lajos csapatainak a század közepén történt betörésével, majd a hadjáratot követően az egymással szemben álló frakciók közt kitört polgárháborúval, illetve még inkább a Durazzói Károly győzelmét hozó újabb magyar hadjáratával, amikor is ez a réteg vált meghatározóvá mind a fővárost, mind az egész királyságot érintő politikai döntések meghozatalában és végrehajtásában.

Helyesen vonta le a következtetést Guido d'Agostino, hogy a feudális nagyurak és a más városok vezető rétegei mellett a főváros is a politikai élet olyan meghatározó szereplőjévé vált, amellyel a monarchiának a folyton változó erőviszonyok formálta kapcsolatrendszerben immár számolnia kellett. Nápolyban ugyanis a 14. század közepétől kezdve a dinasztikus legitimitás elve és a tényleges erőviszonyok által biztosított legitimitás elve nem feltétlen haladtak párhuzamos úton.

A város arisztokratikus vezetése és annak az udvarhoz fűződő ambivalens viszonyrendszerére csak az egyike annak a sok, rendkívül összetett kérdésnek, melyekkel a főváros társadalmi rétegeit tanulmányozó kutatóknak számot kell vetnie. A fent említett hivatali pályafutások éppúgy biztosíthatták a belépést a városi előkelőségek közé, mint az egyes nápolyi székekhez tartozás. A társadalmi emelkedést eredményező életpályák sokszor fordították a feudális világ felé a szereplőket: ezek a változatos származású családok igyekeztek a főváros környékén hűbéri birtokokra, különböző egyéb javakra szert tenni, ezzel azonban megváltozott az életstílusuk, s így a középkor végére módosultak ismertetőjegyeik is.

Ez az oka annak is, hogy mindmáig olyan sok kutatni és vizsgálni való nyitott kérdés maradt ebben a varázslatos világban, amelyben a királyság különböző politikai közösségei változatos módon és formákban találkoztak egymással. Ilyen kérdés például az egyes székek családjai közti együttműködések, illetve rivalizálások kérdése, a régi nemesi családok és az újonnan érkezett, más székek által befogadott családok közti kapcsolat; illetve a főváros legfőbb vezető rétege és a királyság peremvidékein, a vidéki közösségekben és a hűbərbirtokokon létrejött elit közti kapcsolatok rendszere.

⁴⁹ Ennio Igor Mineo: *Nobiltà di stato. Famiglie e identità aristocratiche nel tardo medioevo. La Sicilia*. Roma, 2001.; Nápoly városáról: Monica Santangelo: *Spazio urbano e preminenza sociale: la presenza della nobiltà di seggio a Napoli alla fine del medioevo*. In: *Marquer la prééminence*. A cura di Jean Philippe Genet – Ennio Igor Mineo. Paris–Rome, 2014. 157–177.; Monica Santangelo: *I seggi di Napoli: logiche di distinzione sociale e controllo dello spazio urbano*. In: *Linguaggi e ideologie del Rinascimento monarchico aragonese (1442–1503). Forme della legittimazione e sistemi di governo*. A cura di Fulvio Delle Donne – Antonietta Iacono. Napoli, 2018. 101–114.

⁵⁰ Galasso: *Napoli capitale*.

Városok és kényúri hatalmak: a királyság perifériái

Ha elhagyjuk a fővárost, a politikai vezető rétegek fent ismertetett összetett mivolta még inkább nyilvánvalóvá válik. Ez a rendkívüli összetettség a tartományok kulturális és társadalmi sokszínűségéből, és a királyság területi felosztásából egyaránt fakadt. Az elit tagjai Dél-Itália történetében helytől-időtől függően más-más szerepet töltöttek be, a társadalmi és politikai változások pedig nem feltétlen kapcsolódtak egymáshoz.⁵¹ A változások által okozott problémákat tovább súlyosbították a pestisjárványok és a demográfiai változások, melyek néhány területen radikálisan csökkentették a dél-itáliai lakosság számát, de erről most e helyütt nem tudunk részletesen beszélni.

A módszertani nehézségek ellenére annyit bizonyosan kijelenthetünk, hogy a városok a 14. század első évtizedeiben kezdtek írásba foglalni jogi statútumaikat. Az ettől kezdve rendelkezésre álló forrásanyag a városi társadalom általános növekedését mutatja. Jóllehet az utóbbi húsz év során a kutatás rengeteg új adatot hozott a felszínre a témát illetően, összességében még mindig csak részleges és helyi információkkal rendelkezünk.⁵² Bizonyos vezérfonalat ennek ellenére felfedezhetünk a politikai vezető rétegek kialakulásának és átalakulásának folyamatában: leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a királyság városait (melyeket *universitàn*nak neveztek) általában helyi polgármesterek vezették, ők voltak hivatottak a közösség érdekeinek a képviselésére. Mellettük a főképp bírói feladatokat ellátó, és általában az uralkodó (vagy hűbértartó esetén a hűbérúr) által kinevezett kapitányok álltak. Létezett továbbá számos egyéb tisztségviselő is, mint például a *baiulo*, aki a város lakosságának szokásait felügyelte és védelmezte, valamint számos jegyző és bíró. Számuk a város népességétől és politikai jelentőségétől függött.⁵³

Az adminisztratív szervezet háttérében a város lakossága három szintre tagozódott: a *nobiles*, a *medianes* és a *populares* csoportjaira.⁵⁴ Néhány esetben a városi elit, éppúgy, mint Nápolyban, székekbe tömörült, melyek szinte mindig harcban álltak egymással a városi tanácsban elfoglalt helyekért és a kincstári ügyek feletti ellenőrzésért, a vagyonok újrafelosztásáért, a fővárossal való kapcsolattartás lehetőségéért és a város körüli földek kiterjesztéséért. Másutt a céhek játszottak aktív, sőt meghatározó szerepet a városi autonómia fejlődésében, mint például L'Aquilában és néhány pugliai városban, ahol a 14. század folyamán feltűnt népi rétegek, kereskedők és kézművesek fölénybe kerültek a politikai eliten belül, és elkezdték befolyásuk alá vonni a város pénzügyi és adminisztratív

⁵¹ Giuseppe Galasso: *Storicità della struttura regionale*. In: *Storia della Campania*, 7–25.; Maria Antonietta Visceglia: *Regioni e storia regionale nel Mezzogiorno d'Italia: note per un profilo storiografico*. In: *Dimensione Croce? Studi e orientamenti di storia del Mezzogiorno*. A cura di A. Musi. Napoli, 1991. 13–41.

⁵² Főképpen Giovanni Vitolo indította el ebbe az irányba a kutatásokat. A *status quaestionis* kérdésköréről teljes képet ad egészen napjainkig Giovanni Vitolo: *L'Italia delle altre città. Un'immagine del Mezzogiorno medievale*. Napoli, 2014.

⁵³ A dél-itáliai városok történetének intézményi és jogi aspektusait leginkább a jogtörténészek vizsgálták. E munkák közül különösen fontos: Francesco Calasso: *La legislazione statutaria dell'Italia meridionale*. Roma, 1927. Lásd még Nunzio Federico Faraglia: *Il comune nell'Italia meridionale. 1100–1806*. Bologna, 1883.

⁵⁴ Caggese: *Roberto d'Angiò*, I. 233–254.

döntéseit.⁵⁵ Manfredoniában például heves vitát robbantottak ki azért, hogy az addig a városoktól közvetlenül behajtott összeget közvetett adóvá változtassák, Traniban pedig a vámok miatt alakult ki éles városi szembenállás. A Terra di Lavoro tartományhoz tartozó Gaeta városában a kereskedők és a hajótulajdonosok rétege gyakran vállalt szerepet a helyi adminisztrációban, a funkciókon azokkal a tehető, régi gaetai családokkal osztozva, amelyek még a 12–13. század folyamán alapozták meg a hatalmukat, amikor az Anjoukirályság születésekor rögtön felajánlották szolgálataikat I. Károlynak, nagy összegű kölcsönöket nyújtva az uralkodónak.⁵⁶

A fentebb ismertetett esetekben a gazdasági növekedés változó körülményei váltották ki a társadalmi felemelkedésért folytatott játszmák átalakulását, a déli városok politikai dinamikája, számos eltérő utat követő társadalmi mobilitása azonban jórészt mindmáig tisztázatlan.⁵⁷

Elszakadva immár a társadalmi vezető szereptől, amit egyesek gyakoroltak mások felett, a helyi források elemzéseinek fényében megállapíthatjuk, hogy a dél-itáliai városok társadalmi csoportjai ebben az időszakban különösen három területen mutattak nagyfokú vitalitást: a város környéke irányába való terjeszkedés terén, kutatva a megszerzhető földek és a joggyakorlás lehetősége után; az udvarral kapcsolatban álló városi eredetű hivatalnoki csoport megerősítésének érdekében; valamint a kulturális aktivitás terepén.

A környező földterületek felé való terjeszkedés telkek és földek befektetési célú felvásárlását jelentette, ami az adott területen együtt járt a bírói és pénzügyi joghatóság gyakorlásával, aminek következtében megnőtt a városi rétegek hatalma. A városokkal szomszédos területek megszerzése gyakran arra készítette a helyi oligarchákat, hogy a városi képviselők vagy a királyi kinevezéssel bíró kapitányok érdekében lépjenek fel a terület felügyeletének ellátásával megbízott tartományi hivatalnokokkal szemben. Atriban például a város polgármestere arra kérte az uralkodót, hogy lépjen fel az abruzzói kormányzó és a kincstárnok ellen, akik azt a parancsot adták, hogy vegyenek el néhány, Atri vagyonához tartozó várat a várostól.⁵⁸ L'Aquilában a környékbeli földekért folytatott harc széles körű területiális hatalmat biztosított a városi elitnek a környező területeken.⁵⁹ Hosszan sorolhatnánk még a különböző példákat, melyek gyökerét az uralkodóhoz kötődő

⁵⁵ Maria Rita Berardi: *I monti d'oro. Identità urbana e conflitti territoriali nella storia dell'Aquila medievale*. Napoli, 2005.

⁵⁶ Anna Airò: "Et signanter omne cabella et dacia sono dela detta università" istituzioni, ambiente, politiche fiscali di una "località centrale": Manfredonia nel sistema territoriale di Capitanata tra XIII e XVI secolo. In: *Storia di Manfredonia*. A cura di Rosario Licinio. Bari, 2008. I. (Il Medioevo) 165–214; Traniról: Vito Vitale: *Trani dagli angioini agli aragonesi*. Bari, 1912. 208–244. Az 1239-es év Anjou kancelláriai okmányai közt 239 gaetai ember nevét találhatjuk, akik a koronának kölcsönbe adott pénzüket kapták vissza. Maria Teresa Caciorgna: *Una città in espansione: aspetti sociali istituzionali ed economici di Gaeta nei secoli secc.XI-XIV*. In: *Ingenita curiositas*, I. 31–39.

⁵⁷ A Királyság társadalmi kapcsolatainak dinamikájáról: Vitolo: *L'Italia delle altre città*, 3. fejezet, 107–146.; Carmela Massaro: *Potere politico e comunità locali nella Puglia tardomedievale*. Galatina, 2004.; Massaro C.: *La "Universitas Licii" nel secolo XV*. *Archivio storico per le provincie napoletane* 45 (1977) 207–229.

⁵⁸ Claudia Vultaggio: *Il contado di Atri dalla nascita del Comune alla signoria degli Acquaviva*. In: *Città e contado nel Mezzogiorno tra Medioevo ed età moderna*. A cura di G. Vitolo. Salerno, 2005. 129–165.

⁵⁹ Berardi: *I monti d'oro*.

hivatali réteg tagjai és a városi politikai rétegek közti sajátos kapcsolat jelenti. A felmerülő problémákra, különösen a városi kapitányi megbízatások körülményei vetnek éles fényt. A kapitány alakja egy személyben testesítette meg a hivatalok sajátos körforgását. A tisztség viselője többnyire a nápolyi udvarból került a királyság peremvidékeinek a városába, az út azonban az ellenkező irányba is vezethetett: a városi autonómiaigények fő megjelenítőit, a helyi viszonyok közt szocializálódott potenciális tisztségviselőket gyakran előbb Nápolyba rendelték, majd onnan küldték őket tovább, hogy a királyság városait igazgassák. Így a kapitányi megbízatáson keresztül a városi társadalom országszerte jelentős hatást tudott elérni, és politikai kultúrájának, a helyi írásbeliségben szerzett tapasztalatának köszönhetően befolyásolni tudta az uralkodók politikáját.⁶⁰

A koronával és a fővárossal való összefonódás néhány esetben közismertté, sőt, emblematikussá is vált. L'Aquilában például ugyan az uralkodó választotta ki a kapitány személyét, de a közül a négy személy közül kellett választania, akiket a város közössége javasolt.⁶¹ Teramóban a polgároknak sikerült elérniük, hogy a kapitányt a város nevezhesse ki, és ne az uralkodó; Atri a kapitánnyal szemben először egy, a város belső érdek- és frakcióküzdelmén kívül álló, királyi tisztviselőtől kért segítséget, majd a tartományi bíróhoz (*giustiziere*) fordult, a kapitányt azzal vádolva, hogy a helyi oligarchák érdekeit támogatja.⁶²

Az elmúlt húsz év új kutatásai alapján elmondhatjuk, hogy a dél-itáliai városok vezető társadalmi rétegei tevékenyek és önértzetesek voltak, féltékenyen őrizték a városok előző évszázadokban megszerzett előjogait és kiváltságait, és megpróbálták városuk történetében és életében már az ókortól kezdve felkutatni mindazokat a tényezőket, melyek annak tekintélyét növelhették.⁶³ Innen eredt az az érdeklődés, amellyel a városok saját emlékeik felé fordultak, nem csupán kulturális, hanem művészeti értelemben is, különösen azon írásos dokumentumok felé, amelyeket féltve őriztek a város ládáiban, hiszen ezek az iratok dokumentálták a hely területi autonómiáját, a városi szokásokat és a korábbi évszázadokban elért kiváltságokat.⁶⁴ A 14. század folyamán mindenhol új hatalmi csoportok jelentek meg a politikai színtéren, egyrészt a polgármester, illetve a városi jegyzők, bírók, tanácsnokok személyében, másrészt a fővárossal és az udvarral való különféle kapcsolatok révén.

A 13. századi Anjou-politikához nagyon erőteljes társadalmi mobilitás kapcsolódott, ahol a lovaggá ütés gyakorlata rendkívül fontos szerepet játszott. Az újonnan felemelt

⁶⁰ Calasso: *La legislazione statutaria*. A kapitányok szerepéről: Vitolo: *L'Italia delle altre città*, 150–168.

⁶¹ Francesco Mottola: *Le cancellerie delle universitates meridionali. Gli esempi di Penne e di Sulmona (sec. XV–XVI)*. Lavello, 2005.; *Civitas Penne. La città medievale*. A cura di Claudia Vultaggio. Roma, 2015.; P. Terenzi: *Scritture di confine. Verbali e registri consiliarii nelle città dell'Abruzzo settentrionale (secolo XIV–XV)*. In: *Istituzioni, scritture, contabilità. Il caso molisano nell'Italia tardomedievale*. A cura di I. Lazzarini – A. Miranda – F. Senatore. Roma, 2017. 193–216

⁶² Vultaggio: *Il contado di Atri*.

⁶³ Vitolo: *L'Italia delle altre città*; Alfredo Franco: *Le elites cittadine nel Mezzogiorno basso medievale. Rassegna storica italiana* 26 (2009) 251–254.

⁶⁴ Giovanni Vitolo: *Città e coscienza cittadina nel Mezzogiorno medievale. Secc. IX–XIII*. Salerno, 1990.; Uó: "In palatio communis". *Nuovi e vecchi temi della storiografia*. In: *Città e territori nell'Italia del medioevo*, 243–294.

arisztokrácia a koronának köszönhette társadalmi felemelkedését, amelytől katonai és hivatali megbízásokat kapott. Mint már említettem, a normann és sváb időszakban létrejött, hatalmas földbirtokokkal és uradalmakkal rendelkező, erős arisztokrata réteg továbbra is helyet kapott az udvarban, illetve a legfőbb állami méltóságok között, és családi kapcsolatok révén gyakran összeolvadt a kívülről érkező különböző elemekkel. Az egész 14. századra jellemző volt az arisztokrácia folyamatos erősödése, a háttérben olyan komoly területi alapokkal, amelyre a korona egészen a század közepéig bizton számíthatott. Az Egyházi Állammal szomszédos határvidéken, a nagy kiterjedésű hűbérúri birtokokkal rendelkező Ruffo, Sanseverino, Marzano családok a legismertebb példák erre az arisztokrata rétegre. E réteg a 14. században folyamatosan bővült, részben újabb családok – mint például a nápolyi székek egyes tagjai – felemelkedésének köszönhetően, részben a régi elit házasságpolitikájának köszönhetően kapcsolatba lépett a város legbefolyásosabb kereskedő és bankár tagjaival, akik erősen vágytak arra, hogy a társadalmi ranglétra legfelső fokaira léphessenek.⁶⁵

Ez az udvarral szoros kapcsolatban álló arisztokrácia, amely ott állt az állami bürokrácia legmagasabb posztjain, egyrészt aktív részese volt az uralkodók politikai terveinek, másrészt maga is részt vett a saját birtokain a hivatali kultúra és egyúttal egy hivatalnokréteg megteremtésében.⁶⁶ Ebből a szempontból érdemes megemlíteni a Tarantói Hercegséget, melynek élén egészen a 14. század második feléig a királyi családból származó hercegek álltak, akik széles körű autonómiával és számos kiváltsággal rendelkeztek. Helyzetüknek köszönhetően biztosították saját, önálló udvaruk kialakulását, nagyszámú tisztviseelővel, bíróval és jegyzővel, akik mind a nagyúri hatalmi szervezetet voltak hivatottak működtetni.⁶⁷ Közülük példaként érdemes megemlíteni a fővárosból származó Giovanni Seripando és Bartolomeo Caracciolo kancellárokat, akik egyúttal a nápolyi egyetem polgárjogi professzorai is voltak, valamint a Ravellóból származó Giovanni Frecciát, aki II. Fülöp tarantói herceg kancellárja és bizalmasa volt.⁶⁸

I. Johanna uralkodása alatt, röviddel Róbert király halála után az addig a koronával szorosan együttműködő politikai csoportok frakciókra szakadtak, ellentéteik a felszínre

⁶⁵ Pollastri: *Le lignage et le fief*; Giuliana Vitale: *Nobiltà napoletana dell'Età durazzesca*. In: *La noblesse dans les territoires angevins*, 363–429. A témát ugyanebben a kötetben historiográfiai szempontból dolgozta fel Giuseppe Galasso: *L'immagine de la noblesse chez les historiens napolitains*. In: *uo. 737–747*.

⁶⁶ A dél-itáliai arisztokrata udvarok élénk kulturális és művészeti életéről: Caroline Bruzelius: *Le pietre di Napoli. L'architettura religiosa di Napoli nell'Italia angioina, 1266–1343*. Roma, 2005.

⁶⁷ A Tarantói Hercegségről szóló íráskor száma az utóbbi években jelentősen megnőtt. Gualberto Carducci: *Il Principato di Taranto nella storiografia dell'ultimo trentennio*. In: *Da Giglio all'Orso. I principi d'Angiò e Orsini del Balzo nel Salento*. A cura di A. Cassiano – B. Vetere. Galatina, 2006. 251–261.; Serena Morelli: *Tra continuità e trasformazioni: su alcuni aspetti del Principato di Taranto alla metà del XV secolo*. *Società e storia* 73 (1996) 487–525.; *I domini del principe di Taranto in età orsiniana (1399–1463)*. A cura di Francesco Somaini – Benedetto Vetere. Galatina, 2010.; *Geografie politiche dell'Italia dal 1350 al 1500. Assetti territoriali e dinamiche di sistema. Fonti, linguaggi, cartografia; Un principato territoriale nel Regno di Napoli? Gli Orsini del Balzo principi di Taranto (1399–1463)*. A cura di Luciana Petracca – Benedetto Vetere. Roma, 2013.; „*Il re cominciò a conoscere che il principe era un altro re*”. *Il principato di Taranto ed il contesto mediterraneo (secc. XII–XV)*. A cura di Gemma Colesanti. Roma, 2014.

⁶⁸ Andreas Kiesewetter: *I grandi ufficiali e le periferie del Regno. I dirigenti della cancelleria dei principi di Taranto e dei duchi di Durazzo (ca. 1305–1380)*. In: *I grandi ufficiali*, 123–152.

törtek. A politikai küzdelmek fő színtere kezdetben maga az udvar volt, amely a megbízásokat, a tisztségeket és a javadalmakat osztotta, előmozdítva a társadalmi előmenetelt és az egyéni szerencsét. Később azonban az udvar átadta a vezető szerepét olyan, egymással versengő hatalmi csoportosulásoknak, melyek – mint például a nápolyi székek esetében láthattuk – csak részben köszönhették hatalmukat az udvarnak, sőt, ők maguk hoztak létre olyan politikai csoportokat, melyekben a főszerep a katonai képességeknek és erőnek jutott.⁶⁹

A Durazzói és Tarantói családok közti küzdelem a 14. század második felében polarizálta a politikai játszmákat, és jóllehet a hivatalok még mindig nagy vonzerőt képviseltek, néhány esetben elveszítették adminisztratív súlyukat, gyakran csupán egyszerű méltósággá váltak, és ezzel gyökeresen megváltozott a királyság és a feudális arisztokrácia közti politikai kapcsolat. Noha az Anjou-kor kutatása az utóbbi években jelentősen fellendült, máig hiányzik egy, a gazdasági szempontokat és a társadalmi dinamikát egyaránt vizsgáló, átfogó tanulmány, mely feltárná a nagy területi hatalmak főbb szerkezeti elemeit, jellegzetességeit, melyek már I. Johanna uralkodása alatt körvonalazódtak, de teljesen csak László királysága idején bontakoztak ki. Sylvie Pollastri fontos, úttörő jellegű tanulmánya a tartományi államokról, a Tarantói Hercegségről szóló kutatások, Giuseppe Galasso eredményei új utat nyitottak egy olyan témában, ahol a kutatás a forrásanyag töredékessége miatt eddig csak kis lépésekben haladt előre.⁷⁰ Fontos kiemelni azt a fordulatot, mely annál a nagy múltú feudális hűbérúri rétegnél következett be, amelybe immár a nápolyi családok és a királyságban megtelepedett ultramontán családok legfontosabb tagjai is beléphettek. Sokan közülük, hatalmas felhalmozott vagyonuknak köszönhetően, nemesi státuszukat báróiról zsoldosvezérré változtatták, és ez a „zsoldos fordulat” lehetővé tette számukra, hogy hatékonyan beavatkozhasanak az Anjou-dinasztia utolsó hetven évére jellemző dinasztikus harcokba. Lényegében azt lehet mondani, hogy a 14. század második felétől kezdődően Nápolyban többé már nem az udvar volt a társadalmi felemelkedés irányítója, ahogyan ezt a többi középkori nyugat-európai országban látjuk, sőt, úgy tűnik, Nápolyban ennek épp az ellenkezője történt. Például Raimondello Orsini del Balzo a 14. század végén meghatározó szerepet játszott Durazzói László és az Anjou-ág közti küzdelemben; Iacopo Caldora, Abruzzo bárója pedig zsoldoskapitányi tevékenységének és katonai egységeinek köszönhetően a mérleg nyelvét jelentette a Dél-Itáliát felforgató események során, amikor a hatalom az Anjou-dinasztiától az Aragóniaiak kezébe ment át.⁷¹

Ezeknek a feudális uraknak/zsoldosvezéreknek a katonai ereje és heves tevékenysége intő jelként szolgált mindazoknak, akik az udvarhoz kötötték sorsukat, ott és csak ott

⁶⁹ A katonai szerepvállalásról és a toborzási teljesítőképesség jelentőségéről: Antonio Di Costanzo: *Istoria del Regno di Napoli*. Napoli, 1769. [Raccolta di tutti i più rinomati scrittori de Regno di Napoli, III.]

⁷⁰ Lásd a 66. jegyzetben idézett irodalmat.

⁷¹ Raimondello Orsini del Balzóról: Krjstian Toomaspoeg: Orsini Del Balzo, Raimondo. In: *Dizionario biografico degli italiani*, LXXIX. Roma, 2013.; Iacopo Caldora felemelkedéséről és uralmáról a 15. században: A. Miranda: *Dissoluzione e redistribuzione di un grande patrimonio feudale: il territorio dei Caldora*. In: *Poteri, relazioni, guerra nel regno di Ferrante d'Aragona. Studi sulle corrispondenze diplomatiche*. Napoli, 2011. 67–142.

képzelve el emelkedésüket, szemben a kétes „feudális-zsoldos” szolgálattal.⁷² És lényegében ez okozza a nehézséget az Anjou identitás kérdésének meghatározásában, ezért lehetetlen az egységes modell megalkotása:⁷³ úgy tűnik, hogy míg hozzávetőlegesen Anjou Róbert haláláig a bürokratikus elhivatottság jelentette a kulcsot a kormányzást irányító főméltóságok közé való bejutáshoz, addig a század közepétől másfajta társadalmi, politikai és katonai mozgatórugók tették sokrétűbbé, összetettebbé a kiemelkedéshez szükséges viselkedési paradigmákat és az ehhez vezető életstílust.⁷⁴

Összegzés

Az Anjou-kori, dél-itáliai társadalom vezető rétegeiről folytatott vizsgálataink összegzéseként elmondhatjuk, hogy az eddigi kutatások alapján a következő főbb határmezsgyékét különíthetjük el: egyrészt a monarchia és a főváros közti, másrészt a főváros és a királyság többi része közti, harmadrészt pedig a királyság és a többi Anjou-domínium közti határvonalat. E határvonalak mentén azonban nagyon sok kölcsönhatást figyelhetünk meg, és a társadalom sokszínűsége végül, a dél-itáliai területen, jól formálható alakzatokat eredményezett, melyek – rációfolva a Dél-Itália Anjou-időszakának történelmével szemben fennálló előítéletekre – végül a kötőszövetet biztosították a királyság történetének különböző szakaszai között. A Giuseppe Galasso által „nápolyi nemzet”-ként definiált réteg, mely az Anjou-korban kezdett kirajzolódni, képezte később a hidat az Anjou-dinasztia lezáruló uralma és a születőben levő, de a királyság történetében legalább annyira meghatározó Aragóniai uralom közt.⁷⁵

A „nápolyi nemzet” fogalma a középkort követően is átörököltett jó néhányat a dél-itáliai társadalom alapvető jellemvonásai közül: ilyen a monarchia kiemelkedő szerepe, a főváros és elitjének meghatározó szerepe, vagy a politika elsőbbsége a belső gazdasági-társadalmi erőkkal szemben. Különösen az utóbbi kérdésben még további változatos kutatási irányok nyílhatnak a történészek számára.

A fennálló, és fentiekben számba vett különbségek a gyakori etnikai változások ellenére éppen a helyi lakosokból és/vagy honosítottakból álló, erőteljes politikai irányító réteg jelenléte biztosította a dél-itáliai történelem állandóságát az egymást követő monarchiák alatt. További kutatásokat igényel még, mivel járultak hozzá a belső és külső gazdasági erők (a firenzei kereskedők, „a pénz nemzetközi köztársasága”) az Anjou-kori

⁷² Néhány példa erre vonatkozóan: Ernesto Pontieri: Muzio Attendolo Sforza e Francesco Sforza nei conflitti dinastico-civili nel Regno di Napoli al tempo di Giovanna d'Angiò-Durazzo. In: uő: *Divagazioni storiche e storiografiche*. I. Napoli, 1960. 75–199.; M. Brandisio Andolfi: *Muzio Attendolo Sforza: un condottiero alla corte di Giovanna II di Napoli*. Foggia, 2001.

⁷³ Az Anjou-uralom két súlypontjának a kérdését (a Szicíliai Királyságot és a Provence-i Grófságot) taglalta nemrégiben egy franciaországi konferencia: *Identités angevines. Entre Provence et Naples*. Sous la direction de J. P. Boyer – A. Mailloux – L. Verdon. PUP (Publications de l'Université de Provence).

⁷⁴ Ezeket a témákat a következő időszakra vonatkozóan is elemzi: Giuliana Vitale: *Modelli culturali nobiliari nella Napoli aragonese*. Salerno, 2002.

⁷⁵ Galasso: *Il regno angioino*, 311. skk.

történelemhez, és – már ha létezett ilyen – a dél-itáliai politikai kultúra alakításához.⁷⁶ Megállapíthatjuk azonban, hogy a királyságban zajló politikai változások, és velük a politikai vezető rétegek átalakulása nem függött szükségszerűen a gazdasági mobilitástól, ám feltétlen érdemes lenne újragondolni, számba venni az uralkodók és hivatalnokaik gazdasági szerepe és a közhatalom közti kapcsolatokat.⁷⁷

Fordította: Falvayné Molnár Mónika

⁷⁶ A kérdéskört feldolgozta Mario Del Treppo: *Stranieri nel Regno di Napoli. Le élites finanziarie e la strutturazione dello spazio economico e politico*. In: *Dentro la città. Stranieri e realtà urbane nell'Europa dei secoli XII–XVII*. A cura di G. Rossetti. Napoli, 1989. 183. Itt megállapítja, hogy a külföldiek jelenléte több volt, mint a társadalmi mobilitás egyik tényezője és több, mint a gyarmatosítani vágyó hódítás megnyilvánulása.

⁷⁷ A Földközi-tenger egyéb térségeire vonatkozó témákat találhatunk a következő tanulmánykötetben: *Il governo dell'economia. Italia e penisola iberica nel basso medioevo*. A cura di Lorenzo Tanzini – Sergio Tognetti. Roma, 2014.